

**ЦИФРЛАНДЫРУ ДӘУІРІНДЕГІ
ТІЛДІК ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

САТКЕНОВА Ж.Б.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

E-mail: zhanar_03@mail.ru

***ИСАКОВА А.С.**

Есенов университеті

Ақтау қ., Қазақстан

E-mail: assylymay.issakova@yu.edu.kz

Корреспондент автор: assylymay.issakova@yu.edu.kz

Аңдатпа. мақала тақырыбы бойынша бұған дейінгі зерттеулерде қарастырылмаған төмендегідей мәселелер шешімін табады: цифрландыру дәуіріндегі тілдік тұлға қалыптастырудың ерекшеліктері бірізді және жүйелі түрде талданады; цифрландыру дәуіріндегі тілдік тұлға қалыптастырудың ерекшеліктеріне тән белгілер анықталады, олардың ұлттық кодты айқындаудағы маңызы көрсетіледі; цифрландыру дәуіріндегі тілдік тұлға қалыптастырудың когниотиптік сипаттамалары мен прагматикалық шарттары анықталады; цифрландыру дәуіріндегі тілдік тұлға қалыптастырудың ерекшеліктерін талдау арқылы дүниенің ұлттық бейнесін анықтайтын тілдік құралдар сипатталады; зерттеу нысанына алынып отырған цифрландыру дәуіріндегі тілдік тұлға қалыптастырудың ерекшеліктеріне тән белгілер анықталады, талданады, тұжырымдар жасалады. Аталған мақаланың идеясы осы жағынан өзекті болмақ.

Мақаланың мақсаты – цифрландыру дәуіріндегі тілдік тұлға қалыптастырудың ерекшеліктеріне талдау жасау. Аталған мақсатқа жету үшін келесі зерттеу міндеттері қойылады: «цифрландыру», «digital natives», «дигитализация», «тілдік тұлға», «виртуалды тілдік тұлға», «дискурстық талдау» ұғымдары шетелдік және отандық зерттеушілер еңбектері арқылы зерделенеді; аталған ұғымдардың қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде қашан пайда болғаны салыстырылады, анықтама берудегі тілдік құралдардың ұлттық-мәдени ерекшеліктері анықталады; антропоцентристік парадигма аясында талданады, қорытынды жасалады; зерттеудің ұғымдық-терминологиялық аппараты нақтыланады; цифрландыру дәуіріндегі тілдік тұлға қалыптастырудың ерекшеліктеріне тән белгілері сипатталады; тілдік тұлға қалыптастырудың ерекшеліктеріне жан-жақты талдау жүргізіледі, оның тілдік және әлеуметтік ерекшеліктері анықталады; тілдік тұлға қалыптастырудың құрылымдық-функционалдық үлгісі жасалады; тілдік тұлға қалыптастырудың ерекшеліктерінің анықтау мақсатында ғаламдորда жиі қолданылып жүрген терминдер жинақталып, лексикалық мағыналары мен қолданыстары ұсынылады.

Мақаланың ғылыми жаңалығы – цифрландыру дәуіріндегі тілдік тұлға қалыптастырудың ерекшеліктері алғаш рет дискурстық талдау жасалуымен анықталады. Ғаламторда қарым-қатынас жасау үлгісінің өзгеруіне байланысты: уақыт үнемдеу мақсатында сөздерді қысқартып жазу, сөздерді санмен алмастыру, бас әріпті жазуды қолданбау, тыныс белгілерінен бас тарту, есесіне эмодзи, смайликтерді пайдалану – цифрландырылған ортаға бейімделу себебінен пайда болды. Осылайша, дигитализация дәуіріне бейімделген тілдік тұлға қалыптастырудың ерекшеліктері лингвистикалық зерттеулердің жаңа бағытын ашып, жаңаша көзқараспен қарауға қажеттілік туындатты.

Тілдік тұлғаға берілген анықтама әлі күнге дейін ХХ ғасыр зерттеушілерінің еңбектерінде ұсынылған тұжырымдамаларға сүйенеді. Демек, цифрландыру дәуіріндегі тілдік тұлға қалыптастырудың ерекшеліктеріне талдау жасау, жаңа анықтама беру мақаланың жаңалығы болып саналады. Цифрландыру дәуіріндегі тілдік тұлға қалыптастырудың құрылымдық-функционалдық үлгісі жасалады. Аталған құрылымдық-функционалдық үлгі өзара байланысты төрт блоктан тұрады: мақсатты, теориялық-әдістемелік, процессуалдық-мазмұндық және бағалау-нәтижелік.

Түйін сөздер: Цифрландыру, digital natives, дигитализация, тілдік тұлға, виртуалды тілдік тұлға, тіл мәдениеті, сөйлеу мәдениеті, дискурс, дискурстық талдау.

Кіріспе.

Цифрландыру — қазіргі заманның басты үрдістерінің бірі. Бұл процесс адам өмірінің барлық саласына, соның ішінде тілге де елеулі әсер етеді. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, цифрландырудың тіл саясатына ықпалы түрлі елдерде әрқалай жүзеге асуда. Мәселен, шетелдік ғалым *Дэвид Кристал* тілдің интернеттегі рөлін зерттеп, цифрлық кеңістікте лексикалық және грамматикалық өзгерістердің орын алуын көрсетсе, *А.Байтұрсынұлы* атындағы Тіл білімі институтының зерттеушілері қазақ тілінің цифрлы ортада дамуы мен оның мүмкіндіктерін қарастырған. ХХІ ғасыр – технология мен ақпарат дәуірі. Бұл кезеңнің басты ерекшелігі – жаңа ұғымдар мен терминдердің пайда болуы. Қазақ тілінде көптеген жаңа сөздер цифрландыру үдерісі арқылы еніп, заманауи ұғымдарды білдіруде. Бұл сөздердің көбі ағылшын тілінен аударылмай тікелей алынууда.

Мысалы, шетелдік ғалым *Джон Максвелл*: «Тілдің дамуы үшін кірме сөздер қажет, бірақ олардың шамадан тыс болуы ұлттық ерекшелікті әлсіретеді», – дейді. Ал қазақстандық ғалымдар : «Қазақ тілі өз табиғатына бейімделе отырып, жаңа ұғымдарды қабылдауы тиіс, бірақ бұл үрдіс тілді шұбарлауға әкелмеуі қажет», – деп санайды.

Қазақ тілі бүгінде цифрландыру дәуірінде жаңа сын-қатерлермен қатар мүмкіндіктерге де ие болды. Мақаланың өзектілігі — технологиялық даму арқылы қазақ тілінің мәртебесін арттыру мәселесін талқылау. Бұл жұмыс шетелдік және отандық зерттеушілердің пікірлері мен практикалық мысалдарға сүйенеді.

Негізгі бөлім. Цифрландыру дәуірі коммуникацияның жедел қарқынмен дамуына жол ашты. Интернет, әлеуметтік желілер мен мобильді қосымшалар қазақ тілінің қолданыс аясын кеңейтті. Алайда, бұл құбылыс бірқатар қиындықтарды да алып келді. Шетелдік ғалым *Дэвид Кристал* цифрландыру тілді жылдам өзгертетінін атап өтсе, қазақстандық зерттеушілердің пікірі бойынша, бұл өзгерістер қазақ тілін дамытуға ерекше мүмкіндік береді. Мысалы, *Qazlatyn.kz* және *Termincom.kz* платформалары қазақ тіліне қатысты терминдерді жүйелеп, латын графикасына көшу жұмыстарын жүзеге асыруда. Цифрландыру дәуірінде қазақ тіліне көптеген жаңа кірме сөздер ене бастады. Мәселен:

Орысша-қазақша	Ағылшынша	Мағынасы
Браузер	To browse- қарау	Интернет ресурстарды іздеу және қарау бағдарламасы
Геймер	A game - ойын	Компьютерлік ойынға қызығушылық танытатын адам
Дисплей	A display- көрсету	Ақпараттарды визуалды түрде көрсететін құрылғы
Драйвер	To drive- басқару	Компьютердің операциялық жүйесін және оның аппараттық компоненттерін байланыстыратын бағдарлама

Логин	To log in- жүйеге кіру	Авторизация үшін қолданылатын құрылғы есім,
Ноутбук	A notebook- кітапша	Портативті компьютер
Пост	A post- жариялау	Блогта немесе форумда жарияланған хабарлама
Юзер	A user-қолданушы	Компьютер пайдаланушысы
Чат	Chat- әңгімелесу, сұхбаттасу	Хабарламалар арқылы сөйлесуге арналған бағдарлама
Контент	Content- мазмұн	Ақпараттық материалдарды жариялау
Онлайн	Online- қашықтықтан байланыс	Интернет арқылы қосылу
Хештег	Hashtag- белгі	Әлеуметтік желіде қолданылатын сөз немесе тіркес, «#» белгісімен басталады
Веб-сайт	Website – ашық орын, алаң	Интернетте орналасқан ақпараттық платформа немесе бет.
Файл	File- жинақ	Деректер немесе ақпарат сақталатын электрондық құжат

Бұл сөздердің қоғамда қолданылуы жиілеп келеді. Бірақ әрбір жаңа терминді қабылдауда ұлттық ерекшеліктерімізді ескерген жөн.

Кірме сөздердің енгізілуі белгілі бір қажеттіліктен туындайды. Мысалы, қазақ тілінде бұрыннан қалыптасқан ұғымдарға сәйкес балама болмағандықтан, *технология, экономика, ғылым* сияқты салалардан көптеген жаңа сөздер алынды. *Чат, онлайн, элемент, контент* секілді терминдер осының айқын мысалы. Әрбір сөздің қазақ тіліне енгізілуі тілдің сөздік қоры мен терминологиялық базасын кеңейткенімен, кейбір жағдайда тілдік үйлесімділікке кері әсерін тигізуі мүмкін.

Қазақ тіліне енген кірме сөздердің басым бөлігі ағылшын және орыс тілдерінен алынған. Бұл үдеріс жаһандану мен цифрландыру дәуірінде тілдің жаңа ұғымдарды игеру қажеттілігінен туындады. Мысалы, *Wi-Fi* сөзі «*Wireless Fidelity*» деген мағынаны білдіріп, сымсыз интернетке қосылу технологиясын сипаттайды. Бұл термин қазақ тілінде «*сымсыз байланыс*» деп бейімделіп, кеңінен қолданыс тапты.

Кірме сөздердің тағы бір үлкен бөлігін орыс тілінен енген сөздер құрайды. Мысалы, *директор, проблема, процесс* сияқты терминдер қазақ тіліне ертерек еңсе де, олардың бастапқы орысша нұсқалары қолданыстан шыққан жоқ. Бұл сөздердің тілімізге енуі – тарихи, әлеуметтік және мәдени ықпалдардың нәтижесі. Орыс тілінен енген кірме сөздерге мысалдар келтіретін болсақ,

Орысша	Қазақша	Мағынасы
Директор	Басшы	Мекеме немесе ұйымды басқаратын адам
Проблема	Мәселе	Қиындық немесе шешімін табуды қажет ететін сұрақ
Процесс	Үрдіс	Белгілі бір іс-әрекеттің кезеңдік дамуы.

Кабинет	Бөлме	Қызметтік немесе жұмыс кеңістігі.
Педагог	Мұғалім	Білім беру саласындағы маман.
Ваканция	Бос орын	Жұмысқа ашық орын.
Информация	Ақпарат	Белгілі бір дерек немесе мәлімет.
Журналист	Тілші	Ақпарат таратушы маман.
Реклама	Жарнама	Тауар немесе қызметті насихаттау құралы.
Магнитофон	Дыбыс жазғыш	Дыбысты жазып, ойнататын құрылғы
Аудитория	Тыңдаушылар залы	Сабақ өтетін немесе жиналыс өткізетін орын.
Бухгалтер	Есепші	Қаржылық есепке жауапты маман.
Техника	Құрылғы	Машина немесе жабдықтың жалпы атауы.
Микрофон	Дыбыс күшейткіш	Дыбысты қабылдап, күшейтетін құрылғы.
Музей	Көрме	Тарихи жәдігерлер немесе өнер туындыларын сақтайтын орын.
Курорт	Демалыс орны	Сауықтыру және демалу үшін арнайы жасалған орын
Баланс	Теңгерім	Қаржы саласында, бұл термин көбінесе ақшалай қаражаттардың және міндеттемелердің арасындағы теңгерімді сипаттау үшін қолданылады.
Ресторан	Мейрамхана	Тамақ пен сусын ұсынатын элиталы асхана
Тур	Сапар	«Сапар» немесе «саяхат» деп қолдануға болады. Саяхатқа шығу дегенді білдіреді.

Бұл сөздер қазақ тілінің лексикалық қорына еніп, кеңінен қолданылып келеді. Олардың кейбірі толық қазақ тіліне бейімделіп, қазақша баламалар табылуда. Мысалы, "интернет" сөзінің орнына "ғаламтор" немесе "компьютер" сөзінің орнына "есептеуіш техника" деген тіркестер ұсынылуда. Бірақ бұл сөздердің қазақ тіліне толық сіңу процесі әлі де жалғасуда, ал кейбіреулері әлі де кеңінен қолданылады.

Цифрландыру дәуірі - қазақ тілінің сақталуына белгілі бір қауіп төндіретін фактор болуы мүмкін. Алайда, қазақ тілінің сандық дәуірде толық қолданысқа енуі үшін тілдің арнайы терминологиялық қорын дамыту, тілдік реформа жүргізу және жастар арасында тілдің маңыздылығын насихаттау қажет. Бұл бағытта мемлекеттік бағдарламалар мен тіл саясатының маңызы зор. Тілді сақтау үшін мәдениет, әдебиет, ғылым және білім салаларында қазақ тілінің сапалы қолданылуына көп көңіл бөлінуі тиіс.

Цифрландыру дәуірінде қазақ тілін сақтап қалу — тек тілдің өміршеңдігін қамтамасыз ету емес, ол біздің ұлтымыздың, мәдениетіміздің болашағын қорғау деп түсінуіміз керек. Бұл міндет әрқайсымыздың жүрегімізде туып, санамызда мәңгілік орын алуы тиіс. Біз тек тілге қамқорлық жасап қана қоймай, оны өмірдің барлық саласына енгізуіміз қажет. Ғылым мен білім, мәдениет пен өнер, мемлекеттік қызметтердің барлығында қазақ тілін қолдану арқылы оның дамуына үлес қосамыз. Қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар мен интернет кеңістігіндегі қазақ тілінің қолданысын арттыру — әрқайсымыздың міндетіміз. Әрбір цифрлық жаңашылдықтың ішінде қазақ тілінің орны болуы керек. Қазіргі жас ұрпақ қазақ тілінде еркін сөйлеп, оны жаңа технологиялар мен мәдениетке сай дамытатын болашақтың иелері болуға тиіс. Біз тек тілдің сөздік қорын сақтау емес, оның жүрегін сезіп, рухын жаңартып, оны заманға сай қолданысқа енгізу жолында бірігуіміз керек. Қазақ тілі — біздің ата-бабамыздың аманаты, оны сақтап қалу үшін күрес әрқашан жалғасады. Бұл күрес — ұрпақтар сабақтастығының кепілі, тілдің тұтастығы мен болашағы үшін сын сағаттағы жауапкершілік.

Адам тұлға болып тумайды. Ол белгілі бір қоғамда, әлеуметтік ортада өмір сүре отырып жеке тұлға ретінде қалыптасады. Сол қоғамдағы, әлеуметтік ортадағы мәдени кеңістік, тілдік орта оның тілдік тұлғасының қалыптасуына негіз болады. Ю.Н. Караулов тілдік тұлғаның құрылымы вербалды-семантикалық, тезаурустық (тілдік-когнитивтік) және уәждік (мотивациялық немесе уәждік-прагматикалық) деп үш деңгейден тұратынын атап көрсетеді [1, 36 б.]. Филолог-студент соның ең бірінші сатысынан бастауыш сыныпта өтеді. Бұл кезеңде филолог-студент тілдің лексикасы мен грамматикасын меңгеріп, ойын қарапайым түрде еркін жеткізе алады. Ал екінші тезаурустық деңгейде филолог-студенттің өзі үшін де, әлеуметтік-топтық әрі ұлттық ауқымда маңызы бар ұғымдар мен құндылықтардың орны анықталып, оның санасында әлемнің тілдік бейнесі көрініс табады. Бұл кезең, негізінен, адамның жасөспірім шағында тұтастай қалыптасып, одан кейін өмір бойы дамып, өзгеріске ұшырап отыруы мүмкін. Ал үшінші уәждік деңгей қарым-қатынас саласын, коммуникативтік жағдаяттарды, коммуникативтік қажеттіліктер мен тұлғаның коммуникативтік мінез-құлқын қамтиды. Бұл деңгейде тілдің синонимдері мен синтаксистік мүмкіндіктерін жетік меңгеру жүзеге асады. Тезаурустық деңгей мен уәждік деңгейде тілдік тұлғаның негізгі ерекшелігі анықталады [2, 70 б.]. Филолог-студенттің тілдік тұлғасы оқыған мәтіндері мазмұны және ондағы тілдік ерекшеліктер негізінде қалыптасады. Цифрландыру дәуіріндегі тілдік тұлға барлық коммуникацияда бұқаралық шараларға тікелей, шығармашылық тұрғыдан, еркін және интерактивті қатысу мүмкіндігіне ие. Бұл әрекеттердің барлығын тілдік тұлға өзінің лингвистикалық идентификациясынан тыс жүзеге асыруы мүмкін емес. Сондықтан цифрландыру дәуіріндегі ғаламтор тіл мен сөйлеу қызметінсіз дами алмайды. Ғаламторда адам алдымен тілдік формада, тілдік тұлға ретінде қарастырылады. Ондағы виртуалдылық тілдік тұлғаның шын өмірдегі психологиялық себептерден байқалмай жүрген жасырын қасиеттерінің тілдік тұрғыдан ашылуына ықпал етеді, себебі тұлға ғаламторда бірінші кезекте тілдік формада танылады. Аталған ерекшеліктер тілдік деңгейде ғаламторлық мәтін жазуда көрініс табады.

Қазіргі таңда зерттелмеген және іргелі мәселелердің бірі филолог-студенттің сөздік қорына сөзсіз әсер ететін мәтін оқу, мәтін жазу тәсілдерінің өзгеруін айтуға болады. Мәселен, ХХІ ғасырда филолог-студент жарты немесе бір ғасыр бұрынғы студент сияқты мәтін оқуы мүмкін, бірақ ол қазір басқа нәрсені және оны басқаша оқиды. Цифрлану дәуірінде кітаптардың, оның ішінде көркем әдебиетті оқу біршама төмендеген, бұл өз кезегінде филолог-студенттің сөздік қорының жұтаңдауына алып келді. Сөздік қоры аз филолог-студент бұрын естіп көрмеген сөздерді дұрыс жаза алмайды, қолданбайды. Кейде студенттер қарапайым сөздерді түсінбей отырады, өйткені ол сөздер қазір ауызекі сөйлеу тілінде кездеспейді. Емле тексеру құралдары (spell checker) мәтіндердің орташа сауаттылығын арттырған болуы мүмкін, бірақ олар жеке сауаттылықты төмендетті.

Цифрландыру дәуіріндегі жазба тіл өзінің құндылығын, киелілігін жоғалта бастады, өйткені біз жазба тілдің икемделген түрін қолданамыз. Түрлі цифрлық құралдар арқылы

жазып сөйлесуде бұрынғы ресми сәлемдесу, хат соңында құрметпен, ізгі тілекпен деп жазылатын үлгілерді мүлде қолданбайтын болдық, тіпті бас әріп, тыныс белгі, сұрау шылауларын бірге жазу заманауи (fasion) болып бара жатқаны алаңдатады. Енді біз бір-бірімізге қоңырау шала алмаймыз, ол үшін алдымен жазбаша рұқсатын алуымыз керек. Тілдік тұлға вербалды-семантикалық деңгейде ана тілінің тілдік жүйесін меңгеру ассоциациялық түсінікке байланысты өзгереді, мысалы, дигитализация дәуірінде «терезені жап» деген тіркесте үйдің терезесі емес, компьютердің бетінде ашық тұрған файлды жабу, «миды тазалау» деген тіркес, компьютердің немесе телефонның ішіндегі қажет емес файлдарды өшіру деген мағынаны білдіреді.

Цифрландыру дәуіріндегі филолог-студенттің тілі негізінен ғаламтор желісіндегі орыс, ағылшын тіліндегі мәліметтерді пайдаланумен шектесіп жатыр. Ана тіліміздің сөздік қоры компьютерлік және желілік кәсіби сленг, сондай-ақ желілік және компьютерлік кәсіби терминдерден алынған неологизмдер әсерінен күннен күнге толығып келеді. Мысалы: геймер-a game (ойын), дисплей - a display (көрсету), логин - to log in (жүйеге кіру), юзер - a user (пайдаланушы), ноутбук - a notebook (блокнот), пост - to post (ақпарат жүктеу), трафик - a traffic (қозғалыс, ақпарат ағыны), хакер - to hack (бұзу) және т. б. кірме сөздер ойымызға дәлел бола алады.

Қоғамның негізгі қағидаларының өзгеру жүйесінде тілдің негізгі қарым-қатынас құралы және мәдениет сақшысы ретіндегі тағдыры ерекше қызығушылық тудырады[3]. Цифрлық қоғамдағы коммуникацияның жетекші сөйлеу жанрлары «жариялау» және хабарламалар, ал негізгі коммуникация құралы - әлеуметтік желілер мен мессенджерлер. Демек, цифрландыру дәуірінде әлемдік стандарттарға сай болумен қатар, ұлттық ерекшелігімізді, ұлттық тілдік бейнемізді сақтап қалу үшін филолог-студенттің тілдік тұлғасына дискурстық талдау жасап, егжей-тегжейлі зерттеу аталған жобаның өзектілігі болмақ.

Тіл иесі адамның табиғатын, болмысын тану әрекеті В. Гумбольдтың [4] ілімінен басталып, И.А. Бодуэн де Куртененің [5] «тілдік түсінік, халықтың тілді сезінуі» секілді ілімдерімен толығып, Л.В. Щербаның [6], А.А. Леонтьев [7] пен А.М. Шахнаровичтің [8] «тілдік инстинкт және тілдік қабілеттілік» туралы пікірлерімен ұласып, Г.И. Богин [9], Ю.Н. Карауловтың [10] «тілдік тұлға» туралы бірнеше зерттеулерінен көрініс таба отырып, қазақ тіл білімінде Р. Сыздық [11] сияқты ғалымдар еңбектерінен орын алды. Соңғы жылдары Г. Мұратова [12], Ж. Манкеева [13], Д. Алкебаева [14], және т.б. арнайы зерттеулерінде қарастырылды.

Сонымен қатар, 2002 жылы жарық көрген Ф. Тереквананың «Языковая личность профессора Х.К. Жубанова: аспекты к изучению вопроса» атты зерттеуін [15], 2003 жылы қорғалған Ш. Елемесованың «Көркем мәтіндегі ұлттық мәдениеттің тілдік релеванттары» атты кандидаттық диссертациясындағы ұлттық таным бірліктерінің көркем шығарма тілінде бейнеленуін [16], 2004 жылы жарық көрген А.Б. Жуминованың «Тезаурус языковой личности поэта» атты еңбегін [17], 2004 жылы қорғалған Ф. Қожахметованың «Тұрмағамбет Ізтілеуов тілдік тұлғасының дискурстық сипаты» атты зерттеу жұмысын [18], 2006 жылы шыққан С.Ш. Ниятованың «Махамбеттің тілдік тұлғасы» атты монографиясын [19], 2008 жылы қорғалған З. Абдуллинаның «Балалар әдебиеті кейіпкерлерінің тілдік тұлғасы (Б. Сокпақбаев, М. Гумеров, М. Қабанбаев шығармалары бойынша)» жұмысын [20], 2009 жылы жарық көрген М. Амалбекованың «Феномен билингвальной личности в этноязыковом ландшафте Казахстана» атты монографиясын [21], 2010 жылғы Ж. Ермекованың «Жұмабаев Мағжанның тілдік тұлғасы» атты зерттеуін [22] және т.б. еңбектерді атап өтуге болады.

«Тұлға» термині тіл білімінде хабарлаушы тарапынан айтылған ақпараттың оны қабылдаушы адам санасында ой тудырып, сол мәліметтің түсінікті болуын қадағалап, қарым-қатынас барысында адамдардың арасын байланыстыратын бірліктер болып табылады. Ал тілдік тұлға дегеніміз – жалпы тілді, сол тілдің барлық заңдылықтарын түгел

меңгерген, оны қарым-қатынас барысында толық қолдана алатын, әрі оған шығармашылықпен қарайтын адам [23].

Тілдік тұлға термині алғаш рет когнитивтік тіл білімінде сөз бола бастаған. Қ. Жұмалиев *тілдік тұлға* түсінігі ақынның немесе жазушының өз образы десе, Р. Сыздық бұл жазушы немесе суреткер тілінің жалпы және шығармашылық өзгешелігі, қолданыстағы тіл байлығы, тілдік құралдарды шебер қолдана алуы дейді [24].

Қ. Жаманбаева «Тіл қолданысының когнитивтік негіздері» атты монографиясында тілдік тұлғаға қатысты тілдік сана ұғымына тоқталып, тілдік сананың құрылымын анықтайды. Ол А. Байтұрсынұлының осы тілдік тұлғаны қалыптастыруға қажетті шарттар ретінде ұсынған тізіміне (сөз дұрыстығы, сөйлемдерді құрастыру, тіл тазалығы, тіл нақтылығы, тіл көркемдігі) тілдік сананы да қосуды ұсынады [25].

Ал Ж.Б. Саткенова, Л.Т. Әлімтаева, Ә.Ж. Әміровтер болса, тілдік тұлға қалыптасуы үшін нақты алғышарттар болуы керек деп есептейді. Олар шартты түрде 7 алғышартты ұсынады. Олар:

1. Отбасылық, ұлттық тәрбие.
2. Қабылданған немесе қабылданбаған тілдік өлшемдер.
3. Мәдени бірліктер: салт, дәстүр, әдет, ғұрып т.б.
4. Рухани, діни өлшемдер.
5. Үлгі алатын жеке тұлғалары.
6. Терең білімі.
7. Тектілік санасы.

Осы алғышарттар орындалғанда ғана тілдік тұлға қалыптасады деп есептейді [26].

Зерттеуші Ж. Жақыпов тілдік тұлға терминін – тілдік (тұлға) инсан ұғымы деп алады да, осы тілдік инсан ұғымы туралы алғаш пікір білдірген – неміс ғалымы Й. Вайсгербер деп санайды [27]. Ғалым кез келген адамның тұлға бола алмайтынын, тұлға деген атауға ие болу үшін өзгелерден даралайтын қасиеті болуы керектігін айтады. Басқаша айтқанда, «инсаният талаптарына» жауап бере алатын адам ғана тұлға бола алады, әрі пенде инсан болып тумайды, тек инсан болып қалыптасады дейді. Автор тура осы пікірді тілдік тұлғаға қатысты да қолданып, түрлі әлеуметтік, қоғамдық қарым-қатынас барысында танымал болған адам тарихи тұлға болатынын айтады [27, б. 56].

Зерттеуші Ж. Жақыпов та тілдік тұлғаның «тілдік инсан санатын» Ю. Карауловтың жоғарыда келтірілген еңбегіне негіздей отырып, мына деңгейлерді анықтайды. Олар:

1. Вербалды-семантикалық деңгей. Бұл деңгейіне тұлғаның аялық білімі мен ойлау жүйесі кіреді.

2. Когнитивті деңгей. Тұлғаның белгілі бір мәліметті қабылдай отырып, оны сүзгіден өткізіп, өңдеп, санасында жинақтап, керек болған жағдайда аялық білімі мен ойлау жүйесін қатыстыра отырып жүзуге асырады.

3. Уәждік деңгей. Мұнда жеке тұлғаның сөздік қорындағы тілдік бірліктердің тыңдармандарға немесе оқырмандарға әсер етуі, әрі сол әсер арқылы қандай әрекеттерге баратындығы назарға ұсталады. Бұл деңгейде тілдік тұлғаның ойын, сөздерінің түпкі сипатын терең түсіну үшін халық тарихынан, мәдениетінен, әлеуметтік және рухани әлемінен ақпараттарға қанық болуы керек. Бұл ретте ауыспалы мағынадағы сөздер мен сөз оралымдарының мағынасы, мақал-мәтелдер, қанатты сөздер т.б. мәніне терең үңілу керек [27, 59 б.].

Бұл жобада филолог-студенттің тілдік тұлғасы өзінің іс-әрекеті мен мінез-құлқында, ділінде құндылықтар жүйесі бейнеленген, дискурсқа түсуге қабілетті қарым-қатынас құралдары мен таңба-символдық кодтар жиынтығы бар іс-әрекет субъектісі ретінде анықталады [28]. Осы зерттеу мәселесін қарастыра отырып, «тілдік тұлға» құбылысының құрылымдық-мағыналық сипатын анықтау қажеттігіне көзіміз жетті. Әрине, тілдік тұлғаның құрылымы мәселесі тіл біліміне жатады. Сонымен, құрылымдық аспектіде вербалды-семантикалық, когнитивтік, прагматикалық компоненттер бар [10].

Психоллингвистика тұрғысынан тіл мамандары интеллектуалдық, лингвистикалық және сөйлеу компоненттерін ажыратады [29; 30]. Педагогикада тілдік тұлғаның құрылымы құзыреттер иерархиясы арқылы қарастырылады: лингвистикалық, когнитивтік, прагматикалық [10; 31]. Әлеуметтану тұрғысынан тілдің жеке құрылымы үш компонентті қамтиды: мотивациялық, когнитивтік және функционалдық [32].

Ғылыми зерттеулерді талдау филолог-студенттердің тілдік тұлғасының қалыптасуының критерийлері болып табылатын негізгі компоненттерін анықтауға мүмкіндік берді: когнитивтік (коммуникативтік кодтарды меңгеру, коммуникативті жағдайларды бағалау және рефлексиялау қабілеті); мотивациялық-құндылық (кәсіби дайындықта сөйлеу әрекетінің маңыздылығын түсіну және коммуникация мен сөйлеу дағдыларын жетілдіруде мотивацияны дамыту); эмоционалды (рефлексия мен адекватты өзін-өзі бағалаудың болуымен сипатталатын эмоциялық құбылыстарды түсіну); мінез-құлық (сөйлеу фигурасында өзінің және басқаның позициясын саналы түрде қабылдауды қалыптастыру сұхбаттасушыға қатысты ынтымақтастық пен ымыраға келу көрінісі) [28; 33].

Сонымен, біздің зерттеу жұмысымызда тілдік тұлғаның мәні мен оның құрылымын анықтаған еңбектерге сүйене отырып, филолог-студенттің тілдік тұлғасын дамыту деп субъектінің білім беру ортасында қалыптасатын және кәсіптегі мінез-құлық нормаларына сәйкес қарым-қатынасқа қажетті құндылық бағдарларды меңгеруіне бағытталған үдерісті» түсінеміз [28, 100 б.].

Филолог-студенттерді кәсіби даярлауда пәнаралық тәсілді мақсатты түрде қолдану тілдік тұлғаны жан-жақты дамытуды қамтамасыз етеді, коммуникативті, адамгершілік, эстетикалық және мәдени қасиеттер мен қабілеттерге әсер етеді, бұл кәсіби құзыреттіліктермен қатар, қызметтің басқа салаларына қатысты құзыреттер.

Осы зерттеу аясында белгілі бір педагогикалық шарттар болған кезде филолог-студенттердің тілдік тұлғасын дамытудағы пәнаралық көзқарас оқу-тәрбие процесіндегі мақсаттардың, мазмұнның, ықпал ету мен өзара әрекеттесу әдістері мен нысандарының, оқу-әдістемелік қамтамасыз ету мен іс-шаралар кешені ретінде анықталады.

Жоба барысында филолог-студенттің тілдік тұлғасын дамытудың құрылымдық-функционалдық үлгісі жасалады. Аталған құрылымдық-функционалдық үлгі өзара байланысты төрт блоктан тұрады: мақсатты, теориялық-әдістемелік, процессуалдық-мазмұндық және бағалау-нәтижелік.

Әзірленген құрылымдық-функционалдық үлгінің тиімділігін бағалау мақсатында 2025-2027 жылдар аралығында үш кезеңде: анықтау, қалыптастыру және бақылау бойынша эксперименттік жұмыс жүргізіледі.

Эксперименттің анықтау кезеңінде келесі міндеттер қарастырылады: филолог-студенттердің тілдік тұлғасын дамыту мәселесінің жағдайын талдау; тілдік тұлға дамуының құрылымдық-функционалдық үлгісін негіздеу; диагностикалық құралдарды құрастыру және филолог-студенттер арасында тілдік тұлға компоненттерінің қалыптасуының нақты деңгейін бағалау.

Әрбір критерийді бөлек зерттеуге мүмкіндік беретін диагностикалық құралдар таңдалады: когнитивтік – сөйлеу мәдениетінің негіздері туралы білімді бағалауға арналған авторлық сауалнама, коммуникативті дағдыларды анықтауға арналған авторлық тест, ақпаратты ұсыну қабілеті және әңгімелесушіні бағалау; мотивациялық-құндылық – мамандықтың мәні туралы автордың тест-сауалнамасы, сөйлеудің өзін-өзі дамытуға мотивациялық қатынасын бағалауға арналған автор сауалнамасы, табысқа мотивацияны және сәтсіздіктен қорқуды бағалауға арналған сауалнама (А.А. Реан); эмоционалды – рефлексивтіліктің даму деңгейін диагностикалау әдісі (А.В. Карпов), сапалы эмоционалдық сипаттамаларды зерттеу әдісі (Л.А. Рабинович), эмпатияны диагностикалау әдісі (И. М. Юсупова); мінез-құлық – эмоционалды интеллект сауалнамасы (Д.В. Люсин), коммуникативті дағдылар тесті (Л. Михельсон), көпшілдік деңгейін бағалауға арналған

тест (В.Ф. Ряховский), қарым-қатынаста өзін-өзі бақылауды бағалауға арналған тест (М. Снайдер).

Қорытынды. Қорыта айтқанда, цифрландыру қазақ тілінің болашағына екі жақты әсер етеді. Бір жағынан, қазақ тілінің сандық ортада қолданылуы кеңейіп, оның қолдану аясы артады. Мысалы, мемлекеттік қызметтер, білім беру, денсаулық сақтау және басқа да салаларда қазақ тілінің қолданысы цифрлық жүйелер арқылы да дами алады. Интернет ресурстары, электронды кітаптар мен онлайн оқыту жүйелері қазақ тілінің кең ауқымды қолданылуына мүмкіндік береді.

Екінші жағынан, цифрландыру барысында жаңа технологиялар мен инновациялар арқасында басқа тілдерден, әсіресе орыс және ағылшын тілдерінен кірме сөздер көбейіп кетуі мүмкін. Бұл қазақ тілінің таза болуына кері әсерін тигізіп, оның лексикалық қорын шетелдік терминдермен толтыруы мүмкін. Тілдің болашағы оның тазалығымен және қолданылуымен тығыз байланысты.

Қазақ тілі жаһандық мәдениетке еніп, жаңа ұғымдарды игеруі қажет, бірақ ол ұлттық бірегейлігін жоғалтпауы тиіс. Бұл туралы Ахмет Байтұрсынұлы: «Ұлттың тілі жоғалса, ұлты да жоғалады», – деген еді. Цифрландыру дәуірі қазақ тілін дамытуда жаңа мүмкіндіктер ашады, бірақ кірме сөздердің шамадан тыс енуі ұлттық тілдің ерекшелігін әлсіретуі мүмкін. Сондықтан жаңа терминдерді бейімдеу барысында ұлттық ерекшеліктерді сақтау басты міндет. Қазақ тілі жаһандық мәдениетпен үндесіп, заманауи бағытта дамуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 7-е. – Москва: Издательство ЛКИ, 2010. – 264с.

[2] Ш.Құрманбайұлы, Ж.Жұмабаева. Тілдік тұлғаны қалыптастырудағы мәтіннің рөлі//Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. № 1(134)/2021. <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2021-134-1-70-75>

[3] Р.Ш. Тусупова. Русский язык в эпоху цивилизации: сохранение традиций в новой реальности//

[4] Гумбольд В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 2001. – 400 с.

[5] Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – М., 1963. – Т. 2. – 391 с.

[6] Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 428 с.

[7] Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. – М.: Воронеж, 2001. – 444 с.

[8] Шахнарович А.М. Языковая личность и языковая способность // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность: сб. ст. – М.: Институт русского языка РАН, 1995. – С. 213-223.

[9] Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов. – Л.: АДД, 1984. – 31 с.

[10] Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 264 с.

[11] Сыздық Р. Абай шығармаларының тілі. – Алматы: Ел шежіре, 2014. – 383 б.

[12] Мұратова Г.Ә. Абайдың тілдік тұлғасы. – Астана: Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, 2016. – 256 б.

[13] Манкеева Ж.А. Абайдың шығармалары тілін «тілдік тұлға» тұрғысынан зерттеу мәселелері // Қазақ филологиясы: егіз негіз: ғыл. мақал. жинағы. – Алматы: Арыс, 2010. – 24-36 б.

[14] Алкебаева Д.А. Языковые особенности поэзии М. Жумабаева: автореф. ... канд. филол. наук: 10.02.02: – Алматы, 1998. – 22 с.

- [15] Тереква Ф. Языковая личность профессора Х.К. Жубанова: аспекты к изучению вопроса // Жубанов тағылымы: халықаралық ғылыми конф. – Ақтөбе, 2002. – Б. 173-176.
- [16] Елемесова Ш. Көркем мәтіндегі ұлттық мәдениеттің тілдік релеванттары: 10.02.02: филол. ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 2003. – 30 б.
- [17] Жуминова А.Б. Тезаурус языковой личности поэта О. Сулейменова. – Алматы, 2004. – 26 б.
- [18] Қожахметова Ф. Тұрмағамбет Ізтілеуов тілдік тұлғасының дискурстық сипаты: 10.02.02: филол. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2004. – 30 б.
- [19] Ниятова Ш.С. Махамбеттің тілдік тұлғасы: монография. – Алматы, 2006. – 125 б.
- [20] Абдуллина З. Балалар әдебиеті кейіпкерлерінің тілдік тұлғасы (Б. Соқпақбаев, М. Гумеров, М. Қабанбаев шығармалары бойынша): 10.02.02: филол. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2008. – 29 б.
- [21] Амалбекова М.Б. Феномен билингвальной личности в этноязыковом ландшафте Казахстана. – Астана, 2009. – 121 с.
- [22] Ермакова Ж. Жұмабаев Мағжанның тілдік тұлғасы: 10.02.02: филол. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2004. – 29 б.
- [23] Рапишева Ж.Д., Каримова А.М. Қазіргі ғылыми парадигмадағы «тілдік тұлға» мәселесіне // <http://www.rusnauka.com/>. 21.09.2020.
- [24] Самекбаева Э.М. Когнитивтік лингвистика // http://ebooks.semgu.kz/ebook/9/?c_ebook=9. 22.09.2020.
- [25] Жаманбаева Қ. Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана. – Алматы, 1998. – 140 б.
- [26] Саткенова Ж.Б., Әлімтаева Л.Т., Әміров Ә.Ж. Антропоэзеттік парадигмадағы когнитивтік лингвистиканың орны мен қызметі // ҚазҰУ Хабаршысы журналы. – 2015. – №6. – 208-211 б.
- [27] Жақыпов Ж.А. Шоқанның тілдік тұлғасын жасау мәселесіне // Көкшетау мемлекеттік университетінің хабаршысы. – 2015. – №2. – Б. 55-61.
- [28] Шевченко М. С. Модель развития языковой личности в процессе профессиональной подготовки студентов филологов // Мир науки. Педагогика и психология: электронный научный журнал. 2020. № 6. URL: [https:// mir-nauki.com/PDF/129PDMN620.pdf](https://mir-nauki.com/PDF/129PDMN620.pdf) (дата обращения: 22.09.2022).
- [29] Пузанкова Е. Н. Формирование языковой способности учащихся при обучении русскому языку. Орел: Кар туш, 2004. 347 с.
- [30] Шахнарович А. М. Проблемы формирования языковой личности учителя-русиста // Тезисы докладов и сообщений IV международной конференции 12–14 мая 1993 г. Волгоград: Перемена, 1993. С. 39–42.
- [31] Токарева И. Ю. Понятие языковой личности в сфере компетентностного подхода // Ученые записки: элек тронный научный журнал Курского гос. ун-та. Педагогические науки. 2012. № 4 (24), т. 1. С. 1–5.
- [32] Конечкая В. П. Социология коммуникации: учебник. М.: Международный университет бизнеса и управле ния, 1997. 304 с.
- [33] Шевченко М. С. Диагностический инструментарий для оценки результатов сформированности компонен тов языковой личности студентов-филологов // Вопросы педагогики. 2021. № 4–1. URL: <https://www. elibrary.ru/item.asp?id=45616856> (дата обращения: 28.07.2022).

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

Саткенова Жанар Багашаровна

Казахский Национальный университет имени аль-Фараби г.Алматы, Казахстан

Исакова Асылымай Сагинбековна

Университет Есенова г.Актау, Казахстан

Аннотация. Этот проект направлен на изучение состояния казахского языка в эпоху цифровизации. Развитие цифровых технологий влияет на язык, дает возможность создавать новые слова и расширять сферу использования казахского языка. В рамках проекта сравнили мнения зарубежных и отечественных ученых и обсудили вопросы развития и сохранения казахского языка в цифровой среде. В ходе исследования было уделено внимание входным словам на казахском языке, а особенности их адаптации дополнены примерами. Основная цель проекта – определение эффективных путей повышения статуса казахского языка в условиях цифровизации и цифровизации. способствовать адаптации национального языка к современным требованиям.

Ключевые слова: Цифровизация, digital natives, цифровизация, языковая личность, виртуальная языковая личность, языковая культура, речевая культура, дискурс, дискурсивный анализ.

FORMATION OF LANGUAGE PERSONALITY IN THE DIGITAL ERA

Satkenova Zhanar Bagasharovna

Al-Farabi Kazakh National University Almaty, Kazakhstan

Issakova Assylymay Sagunbekovna

Yessenov University, Aktau, Kazakhstan

Annotation. This project is aimed at studying the state of the Kazakh language in the age of digitization. The development of digital technologies affects the language, gives the opportunity to create new words and expand the scope of use of the Kazakh language. The project compared the opinions of foreign and domestic scientists and discussed the development and preservation of the Kazakh language in the digital environment. During the research, attention was paid to the input words in the Kazakh language, and their adaptation features were supplemented with examples. The main goal of the project is to determine effective ways to increase the status of the Kazakh language in the context of digitization and to promote the adaptation of the national language to modern requirements.

Key words: Digitalization, digital natives, digitalization, linguistic identity, virtual linguistic identity, language culture, speech culture, discourse, discourse analysis.